

УДК 347.9

Оксана Хотинська-Нор,
кандидат юридичних наук

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ РОЗ'ЯСНЕНЬ ПЛЕНУМУ СУДУ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються питання, пов'язані зі статусом рекомендаційних роз'яснень пленуму суду касаційної інстанції з позиції проведеного реформування вітчизняної системи судоустрою та ролі суду касаційної інстанції у формуванні судової практики, сформульовано кінцеву мету таких роз'яснень, обґрунтовано необхідність наявності повноважень із надання роз'яснень у пленумі вищого спеціалізованого суду.

Ключові слова: єдність судової практики, постанова пленуму, рекомендаційні роз'яснення, суд касаційної інстанції.

Постійне реформування, якого зазнає вітчизняна судова система, диктує загальну необхідність у пошуку нових шляхів розв'язання тих проблем, що залишилися невирішеними або ж виникли в царині здійснення правосуддя у зв'язку із запропонованими реформуванням новаціями.

Слід зазначити, що процес реформування судової гілки влади в Україні триває настільки довго, що інколи важко згадати, коли він розпочався та які етапи пройшов. Здавалося, лише недавно був прийнятий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон), практика застосування окремих положень якого тільки напрацьовується, як Указом Президента України від 17.05.2012 р. № 328/2012 з метою напрацювання пропозицій щодо змін до Конституції України було утворено Конституційну Асамблею, яка у своєму складі, серед інших, створює комісію з питань правосуддя. І якщо про конкретні новації говорити передчасно, то сам факт майбутніх змін до розділу VIII Конституції України «Правосуддя» сумнівів не викликає та не заперечується.

У будь-якому випадку сучасний стан речей у сфері судоустрою потребує переосмислення багатьох відомих постулатів, які з прийняттям згаданого Закону зазнали змін, що носили певною мірою «революційний» характер для вітчизня-

ної судової системи. І хоча багато з них дискутуються юридичною спільнотою, позитивне спрямування окремих новацій є незаперечним.

Зокрема зміни, яких зазнала інстанційна побудова судової системи України, сприяли утвердженню цілісного (консолідованого) інституту суду касаційної інстанції з формуванням нових підходів до усвідомлення його правового статусу та повноважень. Саме різноманітність останніх вказує на визначальне значення ролі суду касаційної інстанції та покладених на нього завдань.

Відповідно до ст. 31 Закону у системі судів загальної юрисдикції як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ діють вищі спеціалізовані суди, до повноважень яких Законом віднесено, зокрема, надання судам нижчого рівня методичної допомоги, а також рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції, які мають на меті забезпечення однакового застосування норм Конституції та законів України.

Цікавою з точки зору нормотворчої техніки та буквального тлумачення є конструкція п. 4 ст. 32 Закону, яка саме і закріпила за судами касаційної інстанції окреслені вище повноваження. Зокрема вона містить дві складові: 1) надання ме-

тодичної допомоги судам нижчого рівня та 2) надання рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства. При цьому мета — однакове застосування норм Конституції та законів України, законодавчо визначена лише у випадку із повноваженнями з надання методичної допомоги. Таким чином, постає запитання: чи мають на меті забезпечення єдності в процесі нормозастосування судами, з точки зору законодавця, рекомендаційні роз'яснення вищого спеціалізованого суду і чи можна їх розглядати як складову методичної допомоги судам нижчого рівня?

Не маючи на меті розглянути в цій публікації увесь спектр проблем, пов'язаних із позапроцесуальними повноваженнями вищих спеціалізованих судів, які останнім часом жваво обговорюються в суспільстві, спробуємо дати оцінку рекомендаційним роз'ясненням суду касаційної інстанції з позиції проведених реформ у вітчизняній системі судоустрою.

Зауважимо, що питання, пов'язані із забезпеченням єдності судової практики, наданням судами рекомендаційних роз'яснень, завжди перебували в полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних науковців та практиків, серед яких С. М. Брагусь, Т. М. Добровольська, Н. Карнаух, Н. Кондратенко, Д. В. Кухнюк, Д. Д. Луспеник, В. В. Сердюк, С. А. Хомяков та інші.

Отже, згідно зі ст. 36 Закону роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції надає таке структурне утворення вищого спеціалізованого суду, як пленум, єдиними актами якого є постанови. Однак, як відомо, не всі постанови пленуму вищого спеціалізованого суду, за своїм змістом є рекомендаційними роз'ясненнями, оскільки шляхом прийняття постанов пленум також вирішує низку організаційних питань, що входять до його компетенції, зокрема призначення та звільнення з посади секретаря пленуму, затвердження Регламенту пленуму, положення про Науково-консультативну раду вищого спеціалізованого суду та її персональний склад, визначення персонального складу редакційної колегії друкованого органу.

І знову законодавець, визначаючи повноваження щодо надання роз'яснень окремим пунктом при формулюванні компетенції пленуму вищого спеціалізованого суду, уникає нормативного закріплення мети таких роз'яснень. Водночас, вписавши, що надання роз'яснень з питань застосування законодавства здійснюється за результатами узагальнення судової практики, законодавець таким чином скеровує нас до мети такого узагальнення, яка відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 36 Закону полягає у забезпеченні однакового застосування норм права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції. Тому припущення, що зазначена мета не притаманна рекомендаційним роз'ясненням пленуму, нівелює законодавчо визначену значимість узагальнення практики застосування матеріального і процесуального закону. Крім того, при визначенні статусу пленуму вищого спеціалізованого суду в Законі наголошено, що останній діє для вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням єдності судової практики у справах відповідної судової юрисдикції.

У контексті зазначеного виникає незгодженість щодо формулювання кінцевої мети рекомендаційних роз'яснень, оскільки Закон оперує такими конструкціями, як «забезпечення єдності судової практики» та «забезпечення однакового застосування норм права».

Процес застосування норм права є передумовою формування масиву судової практики в різних формах її прояву — рішеннях суду у справах окремої категорії, проведених узагальненнях, сформульованих правових позиціях. Застосування норм права здійснюється судом при вирішенні конкретної справи за конкретних обставин у відповідній процесуальній формі. Про судову практику ж прийнято говорити у випадку наявності однотипних судових рішень, які можуть виокремлюватись за різними критеріями (наприклад, категорія справ, застосування конкретної норми матеріального чи процесуального права тощо).

Термін «єдність» в українській мові тлумачиться як цілісність, схожість, цілковита подібність [1]. Тому єдність судової практики може досягатись у випадку одноманітного застосування суда-

ми тієї самої норми права за схожих обставин. Вважаємо недоречним у цьому випадку використовувати термін «однакове», оскільки кожна судова справа є за своїми характеристиками (суб'єктним складом, обставинами, правовідносинами) індивідуальною.

Але навіть у випадку її використання ця позиція законодавця зазнає критики, оскільки, як зазначив В. В. Сердюк, «якщо виникає необхідність надавати роз'яснення з метою забезпечення однакового застосування законодавства судам нижчих інстанцій, як того вимагає стаття Закону, то суд касаційної інстанції міг би, наприклад, санкціонувати певні положення, вироблені судовою практикою, які суперечили б нормам процесуальних законів та Конституції України в силу їх найбільшої поширеності» [2]. Повністю погоджуючись із цим, зауважимо, що одноманітне, за термінологією законодавця — однакове застосування норм права, не означає їх правильне застосування. У зв'язку з викладеним підтримуємо пропозицію щодо впровадження та використання конструкції «забезпечення правильного застосування судами норм права».

Таким чином, рекомендаційні роз'яснення пленуму вищого спеціалізованого суду мають на меті забезпечити правильне застосування судами норм права при вирішенні справ, що, в свою чергу, сприяє досягненню більш загальної мети — єдності судової практики.

У контексті зазначеного хотілося б звернути увагу, що рекомендаційні роз'яснення пленуму вищого спеціалізованого суду хоча і є дієвим нормативно-закріпленим способом досягнення єдності судової практики, якому приділяється особлива увага, проте не єдиним, оскільки задекларована мета досягається й іншими засобами в процесі здійснення повноважень вищих спеціалізованих судів. Йдеться, в першу чергу, про інформаційні листи вищих спеціалізованих судів.

Слід зазначити, що такої форми реалізації компетенції судів касаційної інстанції безпосередньо Законом не передбачено. Однак нормативне закріплення за вищим спеціалізованим судом повноважень з надання методичної допомоги судам нижчого рівня дає можливість на

практиці скеровувати цю допомогу в найбільш зручній та доступній для судової системи спосіб. Інформаційні листи є формою вираження результатів розгляду судом касаційної інстанції окремих питань застосування судами законодавства, про що інформуються суди нижчого рівня.

Практика діяльності Вищого адміністративного суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ показує, що при доведенні інформаційних листів до відома судів нижчого рівня, ними дотримується принцип інстанційності: листи направляються до судів апеляційної інстанції, які, в свою чергу, доводять викладену в них інформацію до відома судів першої інстанції. Такий підхід є цілком виваженим, оскільки дозволяє вищим судовим органам спеціалізованих судів належним чином організувати свою роботу як у напрямі надання необхідних роз'яснень, так і у напрямі налагодження співпраці з судами нижчого рівня, сконцентровуючи свою увагу на найбільш значущих для судової практики питаннях.

Зауважимо, що така форма забезпечення єдності судової практики, як інформаційні листи вищих спеціалізованих судів, потребує більш детального аналізу в рамках окремого дослідження, оскільки відсутність безпосередньо її законодавчого закріплення дає можливість широко та, що важливо, по-різному використовувати аналізоване повноваження, а це, в свою чергу, не сприяє розвитку принципу єдності суду касаційної інстанції, який жваво дискутується в науковому середовищі.

Повертаючись до питання значення рекомендаційних роз'яснень пленуму вищого спеціалізованого суду, розглянемо їх в аспекті проведеної реформи системи судоустрою, внаслідок якої повноваження вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України зазнали суттєвих змін.

Із набуттям чинності Закону надання рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції стало компетенцією пленумів виключно вищих спеціалізованих судів. Пленум

Верховного Суду України такого повноваження позбавлений. Ці законодавчі новації зумовили хвилю бурхливих спорів як серед науковців, так і серед представників суддівського корпусу, багато з яких побоюються, що зазначені зміни не сприятимуть єдності судової практики. Деякі ж вчені висловлюють досить прогресивні думки з приводу того, що рекомендаційні роз'яснення у вигляді постанов пленуму суду касаційної інстанції в контексті забезпечення єдності судової практики втрачають свою актуальність [3]. Не маючи на меті критикувати наведені позиції, спробуємо зрозуміти, наскільки вони є обґрунтованими з точки зору проведених реформ.

На нашу думку, законодавець недаремно відніс повноваження щодо надання рекомендаційних роз'яснень до компетенції пленумів вищих спеціалізованих судів. Діючи як суди касаційної інстанції, на відміну від Верховного Суду України, вищі спеціалізовані суди мають безпосередню можливість формувати судову практику, розглядаючи справи в касаційному порядку. Переглядаючи судові рішення, вони мають можливість спостерігати за позитивними чи негативними тенденціями розвитку правозастосування. Відтак саме вищі спеціалізовані суди сьогодні володіють повною інформацією щодо існуючих спірних питань, які виникають при розгляді справ відповідної юрисдикції. Це, в свою чергу, дозволяє їм оперативно реагувати на будь-які недоліки, що виникають при застосуванні законодавства судами нижчого рівня, що в контексті дієвості судового захисту має вкрай важливе значення.

Побоювання щодо можливості виникнення ситуації, за якої існуватимуть декілька постанов різних пленумів вищих спеціалізованих судів з приводу застосування одних і тих самих норм законодавства, є, на наше переконання, передчасними і поки що безпідставними. З моменту прийняття Закону і до цього часу між постановами пленумів вищих спеціалізованих судів не виникало жодної колізії чи конкуренції. Проте це питання все ж таки краще було б належним чином врегулювати, наприклад, шляхом запровадження певних форм співпраці пленумів при підготовці постанов з пи-

тань, які мають «міжюрисдикційне» значення. Таку ідею, зокрема, пропагує заступник Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ М. Й. Вільгушинський, зазначаючи, що «співпраця у напрямі забезпечення єдності судової практики є необхідною умовою правильного застосування судами законодавства на шляху розбудови правової держави, в якій людина визнається найвищою соціальною цінністю» [4]. Форми такої співпраці можуть бути різними: від запрошення до участі на стадії підготовки проєктів постанов пленуму представників усіх вищих спеціалізованих судів, аж до обов'язкової участі таких осіб на засіданні пленуму при прийнятті відповідної постанови у другому читанні.

Насамкінець, необхідно відмітити, що роз'яснення пленуму суду касаційної інстанції як ефективний засіб надання допомоги судам у правильному застосуванні законів набувають неабиякого значення у зв'язку з суттєвими змінами та доповненнями чинного матеріального та процесуального законодавства, прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, Митного кодексу України та інших нормативних актів.

У постановах пленуму з питань застосування законодавства сконцентровані в узагальненому вигляді напрацьовані багаторічною практикою підходи до вирішення питань, що виникають при розгляді справ окремої категорії, які ґрунтуються на досвіді багатьох суддів, вчених, інших осіб, які побічно мають відношення до формування судової практики. Незважаючи на те, що вони носять рекомендаційний характер, роз'яснення підлягають обов'язковому врахуванню судами при здійсненні правосуддя, оскільки їх ігнорування може призвести до скасування чи зміни судового рішення. Таким чином, вони сприяють не лише прийняттю правильного судового рішення у справі, а й забезпечують його стабільність. При цьому жодним чином не порушується принцип незалежності судді, оскільки роз'яснення пленуму слугують дороговказом, орієнтиром для судді при застосуванні тієї чи іншої норми, допомагаючи йому правильно вирішити конкретну справу.

ПРИМІТКИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. — С. 361.
2. Сердюк В. В. Правова природа роз'яснень пленуму суду касаційної інстанції / В. В. Сердюк // Юридична Україна. — 2012. — № 5 (113). — С. 86.
3. Гвоздецкий А. Судебное единение. Украинские судьи и ученые, а также судьи из европейских стран обсудили механизмы достижения единства судебной практики / А. Гвоздецкий // Юридическая практика. — 2012. — № 17. — С. 4.
4. Вільгушинський М. Й. Позапроцесуальні повноваження Верховного Суду України та вищих судів щодо забезпечення єдності судової практики / М. Й. Вільгушинський // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2012. — 3 (6). — С. 146.

Хотинская-Нор Оксана. Роль и значение разъяснений пленума суда кассационной инстанции в контексте реформирования судебной системы Украины.

В статье рассматриваются вопросы, связанные со статусом рекомендационных разъяснений пленума суда кассационной инстанции с позиции реформирования отечественной системы судостроительства и роли суда кассационной инстанции в процессе формирования судебной практики, сформулирована конечная цель таких разъяснений, обоснована необходимость наличия полномочий по даче разъяснений у пленума высшего специализированного суда.

Ключевые слова: единообразие судебной практики, постановление пленума, рекомендационные разъяснения, суд кассационной инстанции.

Khotynska-Nor Oksana. Role and value of clarifications to plenum of court of cassation instance in context of court system of Ukraine reforming.

The issues connected with the status of recommendative clarifications to the plenum of court of cassation instance from the position of implemented reforming of the domestic judicial system, and the role of the court of cassation instance in the forming of court practice are considered in the article. The ultimate purpose of such clarifications is formed; the necessity of the plenum of the high specialized court to have authorities to give the clarifications is proved.

Key words: court system unity, resolution of the plenum, recommendative clarifications, court of cassation instance.